

Katarzyna Waszyńska

snoopy@amu.edu.pl

Dariusz Skowroński

desko@amu.edu.pl

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

OBSZARY ZAINTERESOWAŃ TEMATYKĄ SEKSUALNĄ WŚRÓD UCZNIÓW.

Streszczenie

W artykule omówione zostaną wyniki badań nad zainteresowaniami tematyką seksualną wśród uczniów w gimnazjum i szkole średniej. Przedstawione zostaną teoretyczne aspekty edukacji i wychowania seksualnego na terenie szkoły wraz ze stanowiskami wobec tej tematyki, reprezentowanymi przez różne organizacje rządowe i pozarządowe w wielu miejscach na świecie. Pokróćce też zostanie przedstawiona psychologiczna funkcja pytań na temat seksualności ludzkiej, zadawanych przez dzieci i młodzież. Główna część opracowania zawiera wyniki badań przeprowadzonych w gimnazjach i szkołach średnich na terenie miasta Poznania, które pokazują, jakie potrzeby w zakresie edukacji seksualnej zgłaszane są przez dzieci i młodzież oraz, jakie pytania kierują na temat seksualności do dorosłych osób na terenie szkoły. Wyniki uwzględniają różnice między dziewczętami i chłopcami oraz różnice w grupach wiekowych. Wyniki tych badań ujawniają, jak bardzo nowoczesna edukacja seksualna, spełniająca międzynarodowe standardy oraz zalecenie organizacji światowych, jest potrzebna w polskich szkołach.

Słowa kluczowe: *edukacja seksualna, rozwój psychoseksualny, zainteresowania seksualne*

PRE-HIGH SCHOOL AND HIGH SCHOOL STUDENTS' INTERESTS IN SEXUALITY RELATED TOPICS.

Abstract

The article discusses the research on pre-high school and high school students' interests in sexuality related topics. Some theoretical aspects of sexual education provided in school, as well as approaches towards the sexuality related subjects adopted by the state and non-government organizations worldwide will be presented. The psychological function of questions regarding human sexuality \ often asked by children and adolescents will be briefly presented. The main section of the paper discusses the results of the research conducted in several pre-high schools and high schools in the city of Poznań. Basing on the research findings, the sexuality related questions asked by students and their sexual education needs are identified. The results are adjusted for age and gender differences. The results show that in Polish schools modern sexual education that meets international standards and world organizations' guidelines is urgently needed .

Key words: sexual education, psychosexual development, sexuality related interests

Katarzyna Waszyńska, Dariusz Skowroński

OBSZARY ZAINTERESOWAŃ TEMATYKĄ SEKSUALNĄ WŚRÓD UCZNIÓW.

Żyjemy w czasach dynamicznych przemian społeczno – kulturowych, które wymagają od nas zmiany w dotychczasowym pojmowaniu mechanizmów regulujących ludzkie działanie. Jednym z obszarów, gdzie zmiany te są szczególnie widoczne jest seksualność (Rathus i in., 2005). W drugiej połowie XX wieku ukształtowały się nie tylko inne wzorce zachowań seksualnych, znajdujące swój wyraz w rewolucji seksualnej, ale również pojawiły się nowe postawy, nawiązujące do roli i miejsca seksu w życiu. Nastąpił gwałtowny rozwój wiedzy seksuologicznej, co pociągnęło inne niż do tej pory ujęcie wychowania człowieka wraz z uwzględnieniem jego płciowości (Blonna, Levitan, 2005; Gapik, 1998, Masters i in., 1995) oraz przyczyniło się do powstania nowatorskich programów edukacyjnych, promujących zdrowie seksualne poprzez zajęcia na terenie placówek oświatowych (Kipax, Stephenson, 2005; Morris, 2005).

WSTĘP

Działalność wychowawcza, związana ze sferą seksualności człowieka obejmuje następujące etapy: wychowanie seksualne, uświadomienie seksualne, przygotowanie do małżeństwa, przygotowanie do założenia rodziny (Kozakiewicz, 1985). Przez wychowanie seksualne rozumie się obecnie „ukształtowanie osoby zdrowej seksualnie, to znaczy jednostki, która akceptuje swoją płć, przyjmuje role z nią związane, bez lęku wyraża swoją seksualność w sensie fizycznym i psychicznym, ma przy tym poczucie odpowiedzialności za skutki tego wyrazu dotyczące samego siebie, partnera i społeczeństwa” (Obuchowska, Jaczewski, 1992, s.198). Celem wychowania seksualnego jest doprowadzenie do takiego ukształtowania się cech psychoseksualnych, aby umożliwiły one jednostce rozwój i bezkonfliktowe zaspokojenie w przyszłości potrzeby seksualnej. Powinny to być także cechy akceptowane społecznie, a w każdym razie nie powodujące naruszenia norm współżycia społecznego (Gapik, 1998).

W procesie wychowania istotną rolę odgrywa uświadomienie seksualne, to znaczy dostarczenie osobie wiedzy na temat seksualności, dostosowanej do wieku rozwojowego i możliwości percepcyjnych jednostki. Wiedza ta może dotyczyć różnorodnych aspektów: biologicznych, medycznych, pedagogicznych, psychologicznych, socjologicznych, prawnych. Dostarczenie odpowiednich informacji w procesie wychowania niweluje lęki i niepokoje, burzy mity seksualne, zapobiega manipulowaniu postawami młodzieży. Osoba posiadająca wiedzę na temat swej płciowości może w sposób przemyślany dokonywać wyborów, a tym samym świadomie kierować swoim rozwojem. Wychowanie seksualne stanowi integralną część kształtowania osobowości, formowania w niej dojrzałej postawy wobec życia, jego celu i sensu, określania hierarchii wartości i ról społecznych (Lew-Starowicz, 1990). Proces ten odbywa się głównie w środowisku rodzinnym, a także w mniejszym stopniu w szkole, wśród rówieśników, w instytucjach społecznych i wyznaniowych, jak również przez publikatory. Centralnym i podstawowym miejscem oddziaływań wychowawczych jest dom rodzinny. Jednak jak podkreślają liczni autorzy, jest to niewystarczające, a tym samym wymaga pomocy ze strony placówek i instytucji oświatowych (Lew – Starowicz, Szczerba, 1995, Izdebski, 1998, Kasperek, 1999, Waszyńska, 2003).

Wielką i pierwszoplanową rolę rodziny w kształtowaniu zdrowia seksualnego i jednocześnie konieczność integracji wpływów edukacyjnych podkreślano w dokumentach wprowadzających edukację seksualną do szkół (Rozporządzenie MEN, 1998). Jak piszą autorzy artykułu „Problem wychowania seksualnego w Polsce”, wprowadzenie zajęć w szkole ma za zadanie wesprzeć rodziców w ich działaniach wychowawczych rodzice jednak często nie potrafią rozmawiać z dziećmi na tematy związane z płciowością człowieka, między innymi z uwagi na brak podstawowych wiadomości z zakresu fizjologii i anatomii, jak również nieznajomości prawidłowego słownictwa (Kasperek, 1999, s. 31).

Podczas Światowej Konferencji na rzecz Ludności i Rozwoju w 1995, obradujące państwa uznały, że cena, jaką płacą młodzi ludzie za brak rzetelnej wiedzy na temat seksualności człowieka i zdrowia reprodukcyjnego, jest tak wysoka, iż rządy zobowiązane są do podjęcia odpowiednich działań na rzecz zmiany tej sytuacji (Lider, 1997, s.23). W związku z tym przedstawiono wytyczne, jakimi

powinny się kierować szkoły i instytucje w planowaniu edukacji seksualnej. Podkreślano zwłaszcza:

1. potrzebę zmiany utrwalonych w społeczeństwach wzorców dotyczących ról kobiet i mężczyzn. Stereotypy te odgrywają istotną rolę przy podejmowaniu zachowań seksualnych;
2. ideę propagowania równości kobiet i mężczyzn, a tym samym promowanie partnerskiego modelu relacji;
3. potrzebę zwiększenia odpowiedzialności mężczyzn za jakość i skutki związków seksualnych;
4. rolę nabywania przez młodych ludzi umiejętności porozumiewania się, komunikacji, asertywnego zachowania oraz odpowiedzialnego podejmowania decyzji (tamże).

Podobne stanowisko reprezentowane jest przez wiele organizacji rządowych i pozarządowych w różnych miejscach na świecie, gdzie podkreśla się potrzebę nowoczesnej, nastawionej na prewencję promocji zdrowia seksualnego w kontekście edukacji seksualnej (PAHO - WHO, 2000; DFEE, 2000).

Ważnym wydaje się nie tylko oficjalne stanowisko różnych organizacji w kwestii edukacji seksualnej dzieci i młodzieży, ale także istnieje uzasadniona potrzeba przyjrzenia się temu zjawisku oczami adresatów działań edukacyjnych, a więc samych uczniów. Z przeglądu badań międzynarodowych wynika, że nadal mało uwagi poświęca się analizie zainteresowań i oczekiwań uczniów (Hyde, Twine i in. 2005; Weaver i in., 2002; Csincsak i in., 1994). Niniejszy artykuł jest zatem próbą przyjrzenia się, w jaki sposób dzieci i młodzież spostrzegają rolę szkoły w procesie wychowania seksualnego oraz jakie ujawniają główne obszary zainteresowań związanych z tą tematyką.

PSYCHOLOGICZNA FUNKCJA PYTAŃ STAWIANYCH PRZEZ DZIECKO

Współczesna wiedza psychologiczno - seksuologiczna wyraźnie pokazuje, że istnieją znaczne różnice w przebiegu i tempie rozwoju dziewcząt i chłopców (Kucz, 2004; McCammon i in., 1998). Różnice te istnieją na poziomach: biologicznym, psychicznym oraz społecznym i dotyczą zarówno siły, jak i natężenia potrzeby seksualnej, a również sposobów jej realizacji. Ujmowanie rozwoju seksualnego w kategoriach procesu zawiera w sobie specyfikę wyrażania zainteresowań

seksualnych w zależności od wieku. Ekspresja tych zachowań wiąże się także z zaspokajaniem ważnych dla danego etapu rozwojowego potrzeb, ujawnianych w treści i formie zadawanych pytań.

Z literatury przedmiotu wynika, iż pytania zadawane przez dzieci na temat płciowości mogą pełnić różnorodne funkcje (Beisert, 1991, Krzywicka 1994, Lew – Starowicz, Szczerba, 1995):

1. Informacyjną, gdy dziecko chce otrzymać wiedzę: poznać istotę zjawisk i uzyskać informacje o ich przyczynach;
2. Wzajemnej konfrontacji, gdy dziecko posiadanej wiedzy nie traktuje jako ostatecznej i prawdziwej, ale jako podlegającej weryfikacji (możliwość potwierdzenia niepewności, rozstrzygnięcia dwuznaczności). Jest to sprawdzian zaufania i pozycji wobec osoby, do której kierowane jest pytanie;
3. Więziotwórczą, gdy poprzez pytanie dziecko komunikuje chęć bycia w kontakcie, pogłębienia więzi;
4. Wsparcia, pojawia się w sytuacjach problemowych; trudnych dla dziecka, przerastających, z różnych przyczyn, możliwości radzenia sobie z nią (np: nieoczekiwane i niewyjaśnione przez nikogo zmiany w obrębie ciała i jego funkcji). W tym przypadku dziecko potrzebuje wytłumaczenia, uspokojenia, rozwiania napięcia i lęku (Beisert, 1991, s. 71-73).

Opierając się na przedstawionych powyżej informacjach założono, że pytania uczniów ze szkół gimnazjalnych i średnich będą się istotnie różnić w zakresie liczby i tematyki. Spodziewano się także podobnych różnic w grupach dziewcząt i chłopców. Kierując się wiedzą o odmienności rozwoju potrzeby seksualnej dziewcząt i chłopców, oczekiwano także, że zadawane pytania będą spełniały różnorodne funkcje w zależności od wieku i płci ucznia.

DOBÓR PRÓBY

Badania prowadzono wśród uczniów na obecnym poziomie szkół gimnazjalnych i średnich, na terenie miasta Poznania. Badaniami objęto 21 klas szkół gimnazjalnych (555 uczniów) i 16 klas szkół średnich (458 uczniów).

Tabela 1. Ilościowa charakterystyka badanej populacji.

Gimnazjum		Szkoła średnia	
Dziewczęta	Chłopcy	Dziewczęta	Chłopcy
272	283	288	170
555		458	

PRZEBIEG BADAŃ

Proces badawczy, dotyczący zainteresowań seksualnych uczniów szkół gimnazjalnych i średnich obejmował trzy etapy:

1. Zebranie materiału badawczego od uczniów.

Pierwsza faza badań polegała na przeprowadzeniu zajęć z edukacji seksualnej wśród uczniów szkół gimnazjalnych i średnich. Prowadzącymi zajęcia byli zaproszeni do szkoły specjaliści w zakresie edukacji seksualnej - autorzy artykułu. W trakcie spotkania proszono uczniów o wypisanie anonimowo, na kartkach pytań i nurtujących ich problemów. Otrzymany materiał stał się podstawą do dalszej pracy badawczej.

2. Grupowanie pytań według kryteriów tematycznych

Pytania dostarczone przez uczniów dotyczyły różnych pojęć i zjawisk seksualnych. Pytania te pogrupowano według kryteriów tematycznych. Wyodrębniono 11 kategorii tematycznych:

- Anatomia i fizjologia. W tej grupie znalazły się pytania dotyczące budowy i funkcjonowania narządów płciowych męskich i żeńskich (prawidłowości i zaburzenia);
- Uczucia i relacje - kategoria druga obejmowała zainteresowania związane z uczuciami i emocjami towarzyszącymi:
 - rozwojowi seksualnemu,
 - zachowaniom seksualnym,
 - relacjom interpersonalnym;
- Zachowania - trzecia kategoria zawierała pytania o rodzaje i przebieg zachowań seksualnych;

- Wartości, oceny moralne - w grupie czwartej umiejscowiono pytania o granice normy seksualnej, wartości i oceny etyczno-moralne przejawów seksualności człowieka;
- Ciąża, poród - ta grupa pytań dotyczyła zjawiska prokreacji (istota i przebieg);
- Antykoncepcja - rodzaje, skuteczność;
- Choroby - pytania wiązały się z problematyką chorób, przenoszonych drogą płciową (epidemiologia, przebieg, objawy, leczenie);
- Orientacje - rodzaje, charakterystyka;
- Dewiacje - dziewiąta grupa obejmowała obszary dewiacji i patologii seksualnej;
- Przemoc seksualna - w tym zestawie zawarto tematy, związane z przemocą seksualną;
- Pozostałe - ostatnie kryterium tematyczne tworzyły pytania o charakterze prowokacyjnym i testującym. Odnosiły się one w głównej mierze do sfery uczuć i osobistych doświadczeń prowadzącego.

3. Analiza ilościowa i jakościowa materiału

Wyniki badań

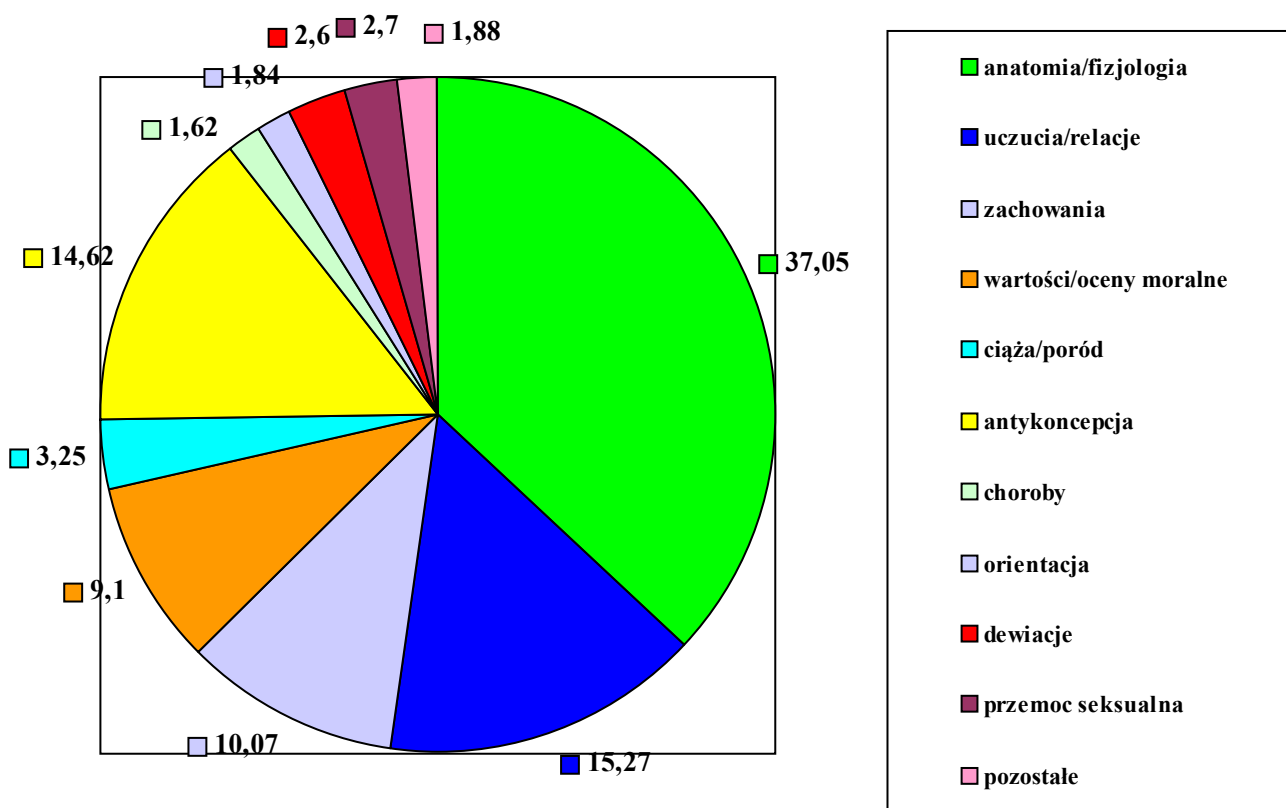
Otrzymane wyniki wskazują na występowanie różnic ilościowych i jakościowych w obrębie zainteresowań seksualnych dzieci i młodzieży. Tabela nr 2 ilustruje ilościowy rozkład pytań w grupach dziewcząt i chłopców szkół gimnazjalnych i średnich

Tabela 2. Średnia liczba pytań przypadająca na jednego ucznia

Gimnazjum		Szkoła średnia	
Dziewczęta	Chłopcy	Dziewczęta	Chłopcy
2,28	1,06	1,86	0,63
suma: 3,34		suma: 2,49	

Można zauważyć, że uczniowie gimnazjum zadają więcej pytań, niż uczniowie szkół średnich. Więcej pytań otrzymano również ze strony dziewcząt niż chłopców.

Wykres 1. Rozkład kategorii pytań uczniów gimnazjum w procentach

Pytania uczniów gimnazjum koncentrują się głównie wokół problematyki uświadomienia seksualnego. Dzieci pragną poznać pojęcia, terminologię oraz oczekują informacji dotyczących czekających ich w przyszłości zadań rozwojowych związanych z seksualnością człowieka. Zainteresowania tych uczniów oscylują wokół tematyki związanej z:

- anatomią i fizjologią człowieka
- uczuciami i emocjami towarzyszącymi zachowaniom seksualnym (głównie dziewczynki).

Uczniowie szkół średnich zadają mniej pytań, jednak pytania te są bardziej sprecyzowane i częściej dotyczą sfery osobistych doświadczeń seksualnych. Analizując tabelę nr 3 można zauważyć, że w gimnazjum zarówno dziewczęta jak i chłopcy największe zainteresowanie ujawniają tematyką anatomiczno-fizjologiczną. Pytania koncentrują się wokół budowy i funkcji narządów płciowych, ciała kobiety i mężczyzny oraz prawidłowych i nieprawidłowych cech, reakcji i objawów ze strony układu rozrodczego: zarówno żeńskiego i męskiego. Duża liczba pytań dziewcząt obejmuje zainteresowania związane z cyklem miesięczkowym, menstruacją oraz z wszelkimi konsekwencjami wynikającymi z pojawienia się tego wydarzenia w życiu kobiety. Dziewczęta w dużym stopniu (42,87% pytań) interesują się również uczuciami pojawiającymi się w trakcie nawiązywania relacji interpersonalnych i towarzyszącymi reakcjom i zachowaniom seksualnym. Dziewczęta pod tym względem w znacznym stopniu różnią się od chłopców, którzy temu tematowi poświęcają 15,18% pytań. U chłopców z kolei aż 56,6% pytań dotyczy zachowań seksualnych: masturbacji młodzieńczej, technik seksualnych oraz przebiegu i rodzajów stosunków seksualnych. Dla porównania - tylko 19,83% pytań dziewcząt koncentruje się na zachowaniach seksualnych. W podobnym stopniu zarówno dziewczęta jak i chłopcy interesują się wartościami i ocenami moralnymi dotyczącymi zagadnień seksualnych (dziewczęta 14,75%, chłopcy 14,54%) i pytania z tego obszaru dotyczą głównie kategoryzacji: dobre-złe, zdrowe-chore, bezpieczne-niebezpieczne. Dużym zainteresowaniem dziewcząt cieszy się również temat antykoncepcji (dziewczęta 41,05%). Pozostałe tematy poruszane są przez uczniów stosunkowo rzadko. Chłopcy częściej pytają o orientacje seksualne (głównie homoseksualizm) i zarówno w gimnazjum jak i szkole średniej ich zainteresowanie tą dziedziną znacznie przewyższa zainteresowania dziewcząt (dziewczęta 0,93%, chłopcy 12,17). Podobna sytuacja ma miejsce w odniesieniu do problemu dewiacji seksualnych (dziewczyny 0,69%, chłopcy 17,56%). Chłopcy częściej zadają pytania o charakterze prowokacyjnym (dziewczęta 0,85%, chłopcy 9,3).

Porównując wyniki dziewcząt i chłopców z gimnazjum, można zauważyć, że największe dysproporcje dotyczą następujących tematów:

- uczucia (zdecydowana przewaga dziewcząt)
- zachowania seksualne (przewaga chłopców)
- antykoncepcja (przewaga pytań dziewcząt).

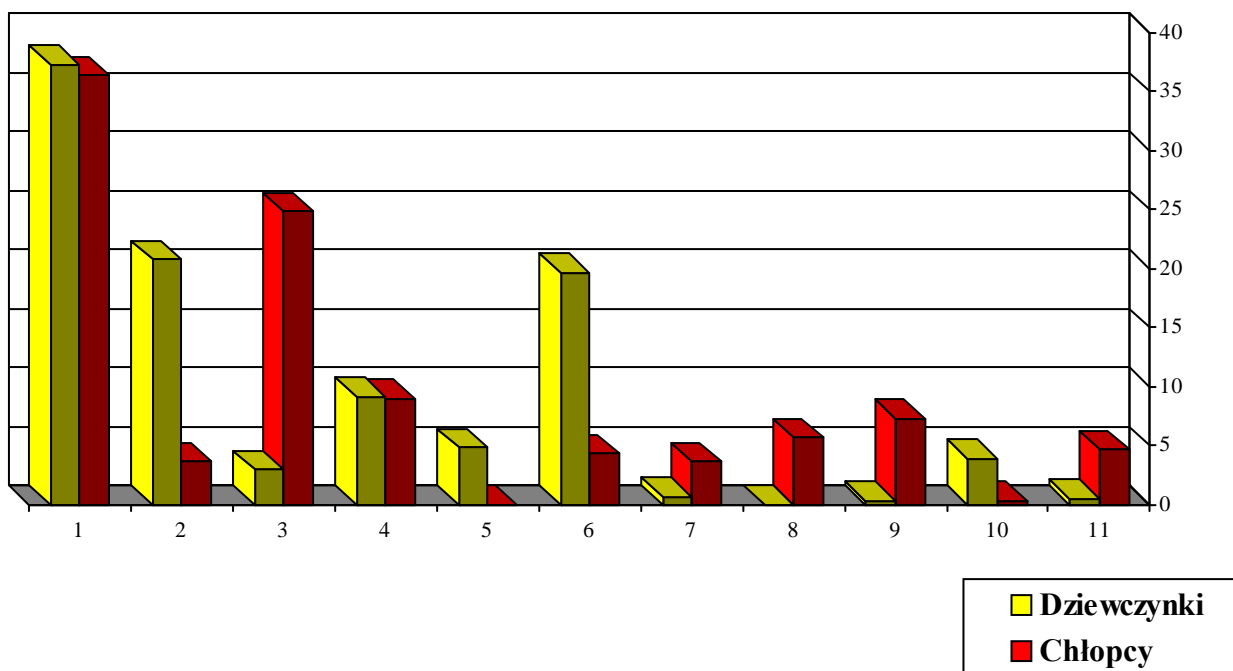
Tabela 3. Obszary zainteresowań uczniów gimnazjów i szkół średnich

Lp.	Temat	Gimnazjum		Szkoła średnia	
		Dziewczynki	Chłopcy	Dziewczynki	chłopcy
1.	Anatomia Fizjologia	232 37,35%	110 36,42%	101 18,80%	12 11,21%
2.	Uczucia Relacje	129 20,77%	12 3,97%	119 22,10%	12 11,21%
3.	Zachowania	18 2,89%	75 24,83%	91 16,94%	34 31,77%
4.	Wartości, oceny moralne	57 9,17%	27 8,94%	30 5,58%	6 5,60%
5.	Ciąża, Poród	30 4,83%	0 0%	21 3,91%	2 1,86%
6.	Antykoncepcja	122 19,64%	13 4,30%	115 21,41%	10 9,34%
7.	Choroby	4 0,64%	11 3,64%	9 1,67%	2 1,86%
8.	Odmienności	0 0%	17 5,63%	5 0,93%	7 6,54%
9.	Dewiacje	2 0,32%	22 7,28%	2 0,37%	11 10,28%
10.	Przemoc Seksualna	24 3,86%	1 0,33%	42 7,82%	6 5,60%
11.	Pozostałe	3 0,48%	14 4,63%	2 0,37%	5 4,67%

	RAZEM	621	302	537	107
--	-------	-----	-----	-----	-----

Wykres 2. Rozkład typologii pytań wśród dziewcząt i chłopców - uczniów gimnazjum, w procentach

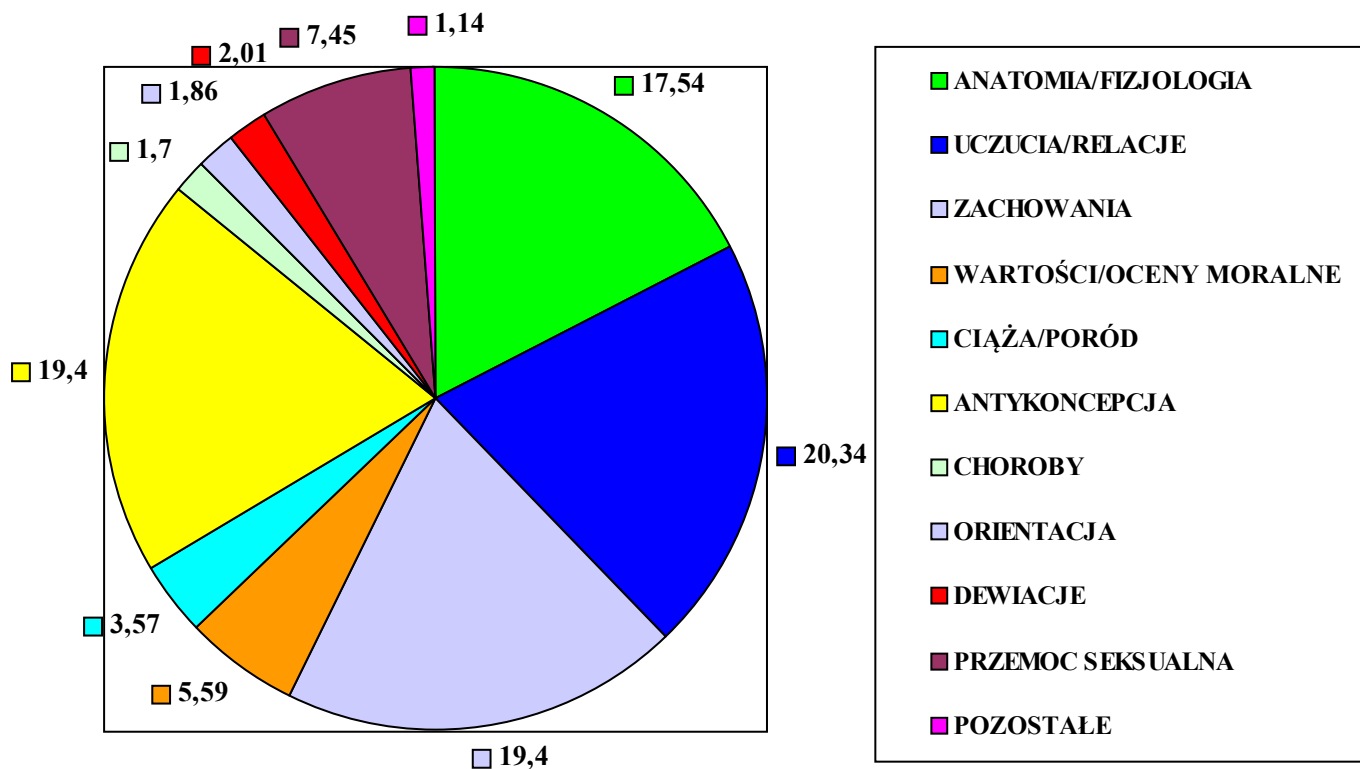
1. ANATOMIA I FIZJOLOGIA, 2. UCZUCIA I RELACJE, 3. ZACHOWANIA, 4. WARTOŚCI I OCENY MORALNE, 5. CIAŻA I PORÓD, 6. ANTYKONCEPCJA, 7. CHOROBY, 8. ORIENTACJA, 9. DEWIACJE. 10. PRZEMOC SEKSUALNA, 11. POZOSTAŁE.

W szkole średniej dziewczęta najczęściej pytają o uczucia i relacje oraz antykoncepcję, a chłopcy o zachowania seksualne. W szkole średniej, zarówno u dziewcząt jak i chłopców, następuje duży spadek zainteresowania tematem anatomii i fizjologii. Wzrasta natomiast, w przypadku dziewcząt, zainteresowanie

tematami z obszaru zachowań seksualnych i przemocy seksualnej, a u chłopców uczuciami, antykoncepcją oraz przemocą seksualną. Można zatem zauważyć, że w szkole średniej pojawia się tendencja do ujednociania pytań w grupie męskiej i żeńskiej, przez co zmniejszają się różnice międzypłciowe w zakresie przejawianych zainteresowań dotyczących sfery seksualnej.

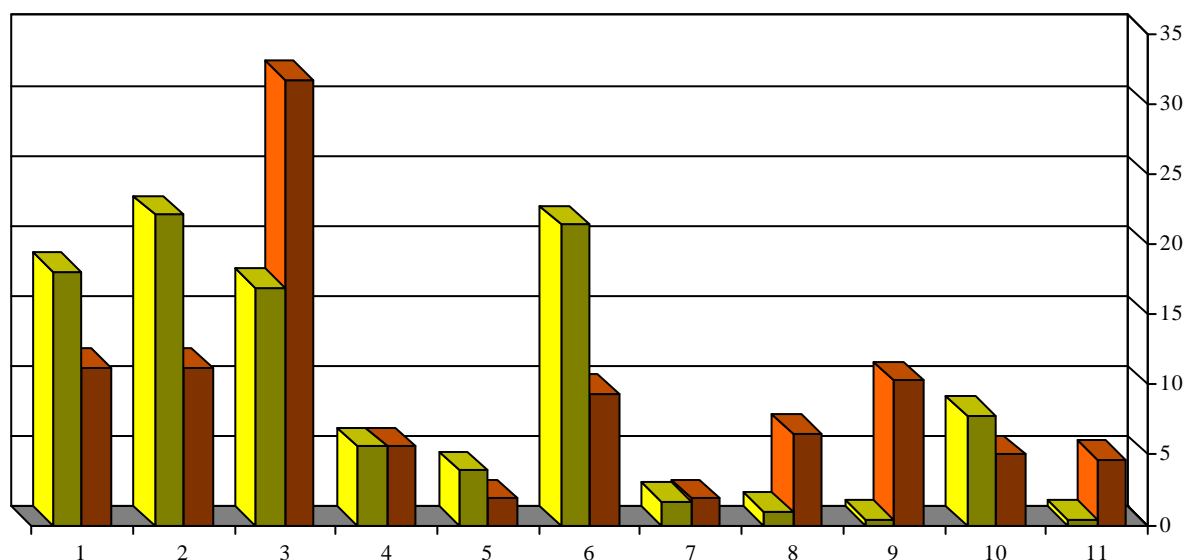
Wykres 3. Rozkład typologii pytań uczniów szkół średnich w procentach

Wykres 4. Rozkład typologii pytań wśród dziewcząt i chłopców - uczniów szkół średnich w procentach

1. ANATOMIA I FIZJOLOGIA, 2. UCZUCIA I RELACJE, 3. ZACHOWANIA, 4. WARTOŚCI I OCENY MORALNE, 5. CIAŻA I PORÓD, 6. ANTYKONCEPCJA, 7. CHOROBY, 8. ORIENTACJA, 9. DEWIACJE. 10. PRZEMOC SEKSUALNA, 11. POZOSTAŁE.

Kwestia, która zasługuje na dodatkową analizę, to wynik dotyczący liczby

■ Dziewczynki
■ Chłopcy

pytań o oceny i wartości moralne w sferze seksualnej. Okazuje się, że młodzież w szkole średniej rzadziej porusza ten temat niż w gimnazjum oraz, że na obu poziomach edukacji seksualnej obszar ten nie był przedmiotem dużego zainteresowania.

WNIOSKI

Przeprowadzone badania potwierdzają istnienie dużego zainteresowania tematyką seksualną wśród dzieci i młodzieży. Uczniowie pytają często i chętnie, co może wskazywać na dużą potrzebę wiedzy oraz chęć uporządkowania nielicznych, posiadanych informacji. Zakres pytań i ich tematyka dotyczyły różnorodnych aspektów sfery seksualnej, co wskazuje na liczne braki w uświadczeniu seksualnym. Analizując pytania zauważyć można częste przypadki mieszania wiedzy naukowej z informacjami potocznymi, obarczonymi błędami i mitami seksualnymi. Wskazuje to na brak kompetentnych źródeł uświadczenia seksualnego we wcześniejszych fazach rozwojowych. Szansą na polepszenie obecnej sytuacji mogą

stać się profesjonalne i odpowiedzialne działania szkoły jako kompetentnego źródła wiedzy w procesie wychowania i uświadomienia seksualnego.

BIBLIOGRAFIA:

- Blonna, R., Levitan, J. (2005). Healthy Sexuality. Belmont. Ca: Wadsworth Thomson Learning, Inc.
- Beisert, M. (1991). Seks twojego dziecka. Poznań: Zakład Wydawniczy K. Domke.
- Csincsak, M., De Bourdeudhuij, I., Van Oost, P. (1994). School-Based Sex Education in Flanders: Problems, Barriers and Perceived Needs for Future Practice. Health Education Research. Tom 9 nr 4 (473 – 483)
- Gapik, L. (1998). Rozwój seksualny człowieka. W: J. Rzepka (red.) Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS. Tom II. (361 – 364). Katowice: Studio Wydawnicze Agat
- Gapik, L. (1998). Psychospołeczne uwarunkowania zachowań seksualnych. W: J. Rzepka (red.) Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS. Tom II. (321 – 341). Katowice: Studio Wydawnicze Agat
- Izdebski, Z. (1998). Podstawy programowe wychowania seksualnego w szkole (wiedza o życiu seksualnym człowieka) w świetle Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej. W: J. Rzepka (red.) Zagadnienia prorodzinnej edukacji seksuologicznej i profilaktyki HIV/AIDS. Tom II. (497 – 520). Katowice: Studio Wydawnicze Agat
- Karta Praw Seksualnych i Reprodukcyjnych. Wizja (2000). Warszawa. TRR. Zarząd Główny
- Kasperek, E. (1999). Zachowania prozdrowotne nauczycieli. Poznań. Oficyna Wydawnicza G & P
- Krzywicka, D. (1994). Metodyka wychowania seksualnego. Kraków: Oficyna wydawnicza „Forward”
- Kippax, S, Stephenson, N. (2005). Meaningful Evaluation of Sex and Relationship Education. Sex Education. Tom 4 Nr 4 (359 – 373)

-
- Kozakiewicz, M.(1985). Młodzież wobec seksu, małżeństwa i rodziny. Perspektywa europejska. Warszawa. IWZZ
 - Kucz, E. A. (2004). Biologiczne aspekty seksualności człowieka. W: M. Beisert (red.) Seksualność w cyklu życia człowieka. Poznań: Zakład Wydawniczy K. Domke
 - Lew – Starowicz. (1990). Atlas psychofizjologii seksu. Warszawa. PZWL
 - Lew-Starowicz, Z, Szczerba, K. (1995). Nowoczesne wychowanie seksualne. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”
 - Masters, W. H., Johnson, V. E., Kolodny, R. C. (1995). Human Sexuality. New York: Longman
 - McCammon, S., Knox, D., Schnacht, C. (1998). Making Choices in Sexuality. Pacific Grove, CA: Brooks/Cole publishing Company
 - Morris, R. W. (2005). Research and Evaluation in Sexuality Education: An Allegorical Exploration of Complexities and Possibilities. Sex Education. Tom 4 Nr 4 (405 – 422)
 - Obuchowska, I., Jaczewski, A. (1992). Rozwój erotyczny. Warszawa: WsiP
 - Waszyńska, K., (2003). Życie seksualne studentów. Poznań. Interfund
 - Promotion of Sexual Health Recommendations for Action. Proceedings of a Regional Consultation convened by Pan American Health Organization (PAHO) and World Health Organization (WHO) In collaboration with the World Association for Sexology (WAS) in Antigua Guatemala, Guatemala May 19-22, 2000” Uzyskane: 13.06.2007: <http://www2.hu-berlin.de/sexology/GESUND/ARCHIV/PSH.HTM>.
 - Rathus, S. A., Nevid, J. S., Fichner-Rathus, L. (2005). Human Sexuality in a World of Diversity. Boston: Pearson Education, Inc.
 - Sex and Relationship Education Guidance. Department for Education and Employment (2000). Uzyskane: 13.06.2007: <http://www.dfes.gov.uk/sreguidance/sexeducation.pdf>
 - Twine, C., Robbe, I. J., Forrest, S., Davies, S. (2005). A Need Assessment in South Wales Schools for a Novel Medical Student-Led Sex Education Programme. Sex Education. Tom 5 Nr 2 (137 – 152)

- Weaver, A. D., Byers, S., Sears, H., Cohen, J., Randall, H. (2002). Sexual Health Education at School and at Home: Attitudes and Experiences of New Brunswick Parents. The Canadian Journal of Human Sexuality. Tom 1 Nr 11, (19 – 31)